

Тобто, коли «Я» здатне звернутися до «Ти», побачити себе в «Ти», перенести себе крізь «Ти».

Особистість виникає не в органічному тілі індивіда, а в тому просторі, де існує як мінімум два індивіди. Особистість – це істота, яка здатна поглянути на себе очима іншої людини. Без «Ти» «Я» не зможе проявити свою людяність.

Література

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / Сост. С. Г. Бочаров; текст подгот. Г. С. Бернштейн и Л. В. Дерюгина; примеч. С. С. Аверинцева и С. Г. Бочарова. – М. : Искусство, 1979. – 424 с. – (Из истории сов. эстетики и теории искусства).
2. Бердяев Н. А. О рабстве и свободе человека // Бердяев Н. А. Царство духа и царство кесаря. – М. : Республика, 1995. – 375 с.
3. Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії. – К. : Вид. дім «Києво-Могилян. Академія», 2008. – 367с.
4. Мареев С. Н. Мыслить... (избранные статьи последних лет). – М. : Изд-во СГУ, 2011. – 587 с.

УДК 130.2

Дмитро СТЕЦЬКО

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ СМИСЛ (ЗНАЧЕННЯ) ТА ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ СМИСЛ (СЕНС) ЯК АСПЕКТИ КУЛЬТУРОТВОРЕННЯ

Єдиний процес смислоутворення у культурі розглядається як такий, що складається із суб'єктивних та інтерсуб'єктивних чинників – концептуального смислу (значення) та екзистенційного смислу (сенсу). Концептуальний смисл є об'єктивним ідеальним утворенням, яке володіє характеристиками відтворюваності, анонімності та інваріантності. Він є тією основою, на якій будуються комунікація та спілкування. Екзистенційний смисл (сенс) є особистісним моментом смислоутворення і характеризується унікальністю та емоційно-почуттєвою забарвленістю.

Ключові слова: культура, значення, сенс, концептуальне, комунікація.

The whole process of sense-making in culture is understood as made of subjective and intersubjective factors: conceptual sense (meaning) and existential sense. Conceptual sense is an objectified ideal structure with reproducibility, anonymity and invariance characteristics. It is the basis of communication. Existential sense is a personal moment of sense-making and is unique and emotional.

Key words: culture, meaning, sense, conceptual, communication

Смислоутворення у культурі є процесом, що відбувається за безпосередньої участі людини. Вона освоює та трансформує смисли, які належать до спільного людського досвіду і є відносно незалежними від індивідуальної свідомості. Словосполучення «відносно незалежні» означає, що ці смисли не творяться окремою особистістю, а існують у культурі ще «до неї». Проте вони не зводяться до «програм», що визначають свідомість людини, а навпаки, в процесі життєдіяльності окрема людина реалізує їх кожен раз по-своєму.

У сфері культури як сфері об'єктивації свободи ідеально зафіксовані смисли спільного людського досвіду. Вони є значеннями, які постійно відтворюються та актуалізуються людиною. Творчо переосмислюючись, вони здатні набувати особливого звучання, яке буде мати особистісний характер. У випадку їх засвоєння культурним співтовариством такі смисли стають об'єктивними, тобто набувають культурного статусу. Характер їхньої об'єктивності полягає в тому, що вони не є даними раз і назавжди сутностями на зразок математичних істин, а мають інтерсуб'єктивне значення.

На наш погляд, лише концептуальний підхід до феноменів культури дає змогу знайти вихід із «пасток» емпіризму та інтелектуалізму. При такому розумінні культурний смисл (значення) – це ментальне утворення, сформоване інтерсуб'єктивним співтовариством – традицією, культурними нормами. Він виконує регулятивну функцію, залучаючи індивіда до спільного культурного досвіду. Феноменологія, на відміну від семіотичного підходу, не перебільшує надіндивідуальний характер культури і підкреслює співучасть індивідуальної свідомості у творенні нових культурних смислів. Отже, як стверджує М. Мерло-Понті, концептуальний смисл створює можливості для того, щоб мислити згідно з Іншим, цим самим збагачуючи наші власні думки [9, 234]. Момент народження смислу збігається із моментом народження культури. Власне, скажемо ми, це є визначальною рисою культуротворення. В. С. Біблер характеризує це як створення «світу заново» [1, 230].

Центральним моментом підходу до проблем культуротворення та смислоутворення є *творчість* людини. Як зазначає М. Мерло-Понті, концептуальний смисл *формується* шляхом вихоплення з *екзистенційного*, або «жестуального» значення, іманентного мовленню. Французький філософ розрізняє автентичне мовлення, у якому народжується смисл, та емпіричне, яке є мовленням на основі мовлення. Останнє використовує смисли, які були одного разу народжені і тепер функціонують як уже готові. Слова можуть не осмислюватися, але, тим не менше, вони «несуть в собі перший шар значення, який їм властивий і який надає думці швидше певний стиль, певну екзистенційну міміку,

ніж концептуальне висловлювання» [9, 238 – 239]. Під концептуальним смыслом феноменів культури прихований екзистенційний смысл, невіддільний від них. Він має в собі особистісне забарвлення своїх творців. Тут йдеться, передовсім, про твори мистецтва. «Естетичне вираження надає тому, що воно виражає, існування в собі, вносить його у природу як доступну всім сприйману річ або, навпаки, вириває самі знаки – особистість актора, кольори, полотно живописця – із їхнього емпіричного існування і захоплює у світ інший» [9, 239]. Ідея особистісної присутності внутрішнього світу автора у формах культури була продовжена у французькому постструктуралізмі.

На нашу думку, концепція двох смислів М. Мерло-Понті походить від концепції ноематично-ноетичної структури свідомості Е. Гусерля. Засновник феноменології виділяв предметний зміст свідомості – «ноєми», до складу якої входить «ядро» предмета та смисли, що визначають цей предмет тим чи іншим способом. Це ядро є смыслом у модусі його повноти [3, 285]. На наш погляд, у феноменології Е. Гусерля це і є значення як форма смислу, яка є конкретією усіх можливих визначень предмета. Отже, ядро ноєми становить її інваріантну основу, навколо якої формуються співзначення-коннотації. Поняття концептуального смислу не передбачає його «відірваності» від актів мислення і не існує у якійсь автономній сфері культури. Це поняття передбачає його присутність в актах свідомості.

У рамках феноменології А. Шюц здійснив аналіз смислової структури знаку. Залежно від того, як відбувається процес інтерпретації, знак може розглядатися як *породження* або *свідчення*. У першому випадку інтерпретатор має справу із об'єктивним смыслом як породженням реальних та ідеальних предметностей. У другому випадку йдеться про суб'єктивний смысл як свідчення процесу свідомості того, хто породив цю предметність [12, 849]. Об'єктивний смысл даний нам як породження, тобто «є вже не процесом, а дечим, що перебуває в бутті, яке утворилося із процесів породження, що збулися, як їх відкладення [12, 850]». Він не тлумачиться як свідчення особливого переживання особливого Ти або мого Я, а розглядається як завершена і наділена «універсальним значенням» предметність. Звідси впливає така характеристика об'єктивного смислу: його *інваріантність*, яка залежить від степені його *анонімності*. Інваріантний характер значення дає йому можливість бути відтворюваним будь-ким і в будь-який час.

У другому томі «Логічних досліджень» Е. Гусерль стверджує: «Сутність значення ми вбачаємо не у переживанні, яке надає значення, а в його «змісті», що означає тотожну інтенційну єдність на противагу розсіяному багатоманіттю дійсних або можливих переживань того, хто

говорить і мислить» [4]. Тут він розглядав випадки коливань значень і пов'язував їх із коливаннями актів значень. Оскільки значення предмета є об'єктивним, то воно не може змінюватися у просторі та часі, а його коливання пов'язуються лише із актами надання значення. «Це означає, що коливаються суб'єктивні акти, які надають значення вираженням, і вони змінюються при цьому не просто індивідуально, а водночас також відповідно до видових особливостей, у яких поміщено їхні значення. Проте змінюються не самі значення, таке твердження було б абсурдним, припускаючи, що ми продовжуємо розуміти під значенням ідеальні єдності, як у випадку однозначних і об'єктивно стійких, так і у випадку багатозначних і суб'єктивно забарвлених виражень» [4]. Але це не означає, говорить Е. Гусерль, що суб'єктивні вираження поринають у потік психічних переживань. Їхній зміст так само орієнтується на ідеальне значення, як і об'єктивне вираження. Отже, *об'єктивний смисл є ідеальним смислом, що співвіднесений із певною предметністю, тоді як суб'єктивний – це смисл актів свідомості, у яких дається ця предметність*. Наявність у феномені культури суб'єктивних та оказіональних моментів зумовлює ту обставину, що феномен культури завжди є більшим, ніж той зміст, який в нього первинно вкладається. Феноменологічна можливість цього забезпечується особливостями інтенційного життя свідомості.

На нашу думку, А. Шюц, характеризуючи суб'єктивний смисл, мав на увазі сам перебіг актів свідомості, які беруть участь у смислоутворенні. Тут йдеться насамперед про *унікальність* переживання смислу особистості, який не може бути зведений до переживань його в інших. Проте у конкретній життєдіяльності людини ці смисли є гранями одного феномену, хоча належать до різних рівнів свідомості. Отже, у структурі концептуального смислу ми можемо виділити значення (як інваріант) та смисли, які можуть змінюватися залежно від контексту, у якому це значення використовується. Тобто власне смисл є утворенням, яке співвідноситься із призначенням предмета культури. Обидва мають об'єктивний характер. Логічний, або концептуальний смисл, становить, свого роду, кістяк структури [8, 59 – 84] свідомості, яка повинна бути заповнена психологічним змістом.

Повертаючись до аналізу екзистенційного смислу (сенсу), зауважимо, що його характеристики подібні до того, що часто у філософській літературі називають ціннісним відношенням. Йдеться не про об'єктивовані цінності, які із нормами складають нормативно-ціннісний фундамент культури, а про вихідне відношення людського буття до самого себе. Феноменологічний аналіз наголошує на такому розумінні цінностей, які мають своїм джерелом життєтворчість людини, але й

можуть поставати в об'єктивованому вигляді. У цьому плані доречно згадати аксіологічну концепцію М. Шелера, для якого життя саме собою є носієм цінностей, які мають ієрархічну будову, що досягається через духовні акти [11, 314]. «Їхнє існування є вкоріненим в екзистенційній активності суб'єкта культурної творчості, його діалозі з іншими людьми, орієнтованому не тільки на сферу сущого, але й на значиме, нормативно-належне» [2, 342]. Отже, йдеться про безпосередні форми вияву ставлення суб'єкта до світу, про форми обґрунтування його активності. Цінності є формами утримання та закріплення споріднених смислів. Вони виступають об'єднувальним чинником діяльності різних людей, їхнього співжиття. О. М. Леонт'єв говорить про смисл як про «той бік свідомості індивіда, який визначається його власними життєвими відношеннями» [6, 285]. Саме життєва вкоріненість смислу надає йому змістовності. У цьому випадку він вже не є лише формальною спрямованістю на предмети, але й містить в собі деяку ноетичну повноту. Власне це, згідно із О. М. Леонт'євим, відрізняє процеси в людській свідомості від тих, іноді дуже складних, процесів обчислення, які створюються лічильними машинами. Тому особистісний смисл створює пристраєність людської свідомості. Він не завжди усвідомлюється і може бути вираженим раціонально. «Справжній смисл адресований не тільки розуму, але і неконтрольованим глибинам душі і безпосередньо (поза нашим усвідомленням) торкається наших почуттів і волі» [5, 13]. Але й ті інші смисли можуть стати загальнозначимими, об'єднуючи багатьох людей і виступаючи основою їхніх думок і почуттів. У цьому випадку такі смисли є чинниками культуротворення.

Згідно із О. М. Леонт'євим, особистісний смисл є пов'язаним із *мотиваційною* сферою особистості, котра спрямовує її діяльність на певний предмет [7, 201]. Такі мотиви виконують роль смислоутворення і їх потрібно відрізнити від мотивів-стимулів, які часто мають яскраво виражене емоційне забарвлення і, відповідно, психічну природу. Тоді як почуття, тобто певні стійкі емоційні стани, на відміну від афектів, мають цілком іншу – ідеаторну природу: «вони здатні передбачати ситуації і події, котрі реально ще не настали, і виникають у зв'язку із уявленнями про ситуації, які переживалися або уявляються. Їх важлива особливість полягає в їхній здатності до узагальнення і комунікації; тому емоційний досвід людини є набагато ширшим, ніж досвід його індивідуальних переживань: він формується також у результаті емоційних співпереживань, які виникають у спілкуванні з іншими людьми, і які, зокрема, передаються засобами мистецтва» [7, 38]. Основною характеристикою смислоутворювальних мотивів є те, що вони спонукають діяльність людини взагалі, а не тільки її окремі дії. Отже, входя-

чи у сферу «значимості», ми наштовхуємося на такі феномени, які не завжди нами виразно усвідомлюються, а перебувають десь на горизонті свідомості, становлять фон нашого мислення та цільовідповідної діяльності. Окреслене поняття «особистісного смислу» принципово відрізняється від сфери культурного смислу, що також є набутком особистості. Такі смисли формуються у результаті освоєння дійсності та комунікації з оточенням [10, 214].

Отже, не можна вважати, що людина є порожньою формою, котра заповнюється культурним змістом. Змісти проходять через такі акти людини, як пізнання, любов, релігійне почуття, моральнісність, котрі не можуть бути зведені до культури. Це і є сфера необмеженої свободи людини, її екзистенція, котра ніколи не може бути зведена до зовнішнього відносно неї. У цьому плані екзистенція зумовлює унікальність кожної окремої людини, тоді як ідеальний смисл притаманний культурному об'єкту як такому. Його ідеальність, конституційована на трансцендентальному рівні свідомості, забезпечує можливість відтворення та підтримання культурного буття. Адже культура як така й існує завдяки утриманню смислів, збереженню їх від хаосу психічного життя свідомості.

Процес культуротворення характеризується єдністю процесів різноспрямованих напрямів. Перший є актуалізацією культурних смислів, які є концептуальними утвореннями, тобто несуть деяке знання про предмет. Другий є реалізацією суто людських здатностей та можливостей, виявом їхнього ставлення до дійсності. Це об'єктивація їхньої життєдіяльності, у процесі якої смисли творяться по-новому. Оскільки процес смислоутворення у культурі безпосередньо пов'язаний із життєтворенням людини, то психологічний та культурний смисли, тобто значення та сенс, утворюють єдність предмета культури.

Література

1. Библер В. С. Культура. Диалог культур / В. С. Библер // На гранях логики культуры. Книга избранных очерков / В. С. Библер. – М. : Русское феноменологическое общество, 1997. – С. 220 – 233.
2. Губман Б. Л. Ценности / Б. Л. Губман // Культурология. XX век. Энциклопедия. Т. 2. – СПб. : Университетская книга; 000 «Алетейя», 1998. – С. 342 – 343.
3. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии. Т. 1: Общее введение в чистую феноменологию / Гуссерль Э. ; [пер. с нем. А. В. Михайлов]. – М. : ДИК. : CEU Press, 1999. – 336 с.
4. Гуссерль Э. Логические исследования. Т. 2. Исследование I / Э. Гуссерль ; [пер. с нем. В. И. Молчанова] // Логос. 10 (1997). – С. 5 – 64. – Режим доступа : <http://www.ruthenia.ru/logos/>
5. Культурология : учебное пособие / Составитель и ответств. редактор А. А. Радугин. – М. : Центр, 2001. – 304 с.

6. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.
7. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции / А. Н. Леонтьев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1971. – 39 с.
8. Мамардашвили М. К., Пятигорский А. М. Символ и сознание. Метафизические рассуждения о сознании, символике и языке / М. К. Мамардашвили, А. М. Пятигорский. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 216 с. – (Язык. Семиотика. Культура).
9. Мерло-Понти М. Феноменология восприятия / М. Мерло-Понти; [пер. с фр. Д. Калугин, Л. Корягин, А. Марков, А. Шестаков. – СПб. : Ювента, Наука, 1999. – 604 с.
10. Шейкин А. Г. Смыслы культурные / А. Г. Шейкин // Культурология. XX век. Энциклопедия. Т. 2. – СПб. : Университетская книга; 000 «Алетейя», 1998. – С. 214 – 215.
11. Шелер М. Формализм в этике и материальная этика ценностей / М. Шелер; [пер. с нем. А. В. Денежкина, А. Н. Малинкина, А. Ф. Филиппова] // Избранные произведения / М. Шелер. – М. : Гнозис, 1994. – С. 259 – 338. – (Феноменология. Герменевтика. Философия языка).
12. Шюц А. Смысловое строение социального мира / А. Шюц; [пер. с англ. С. А. Ромашко] // Избранное : Мир, светящийся смыслом / А. Шюц. – М. : РОССПЭН, 2004. – С. 685 – 1022.